

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 339.1:331.522.4

РИНОК ТА РИНКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ВІДТВОРЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОГО АСПЕКТУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Роман Яковенко

*Центральноукраїнський національний технічний університет,
Кропивницький, Україна*

Резюме. Розкрито закономірності дії чинників ринкового механізму на процеси відтворення людини. Побудовано теоретико-економічну модель, що відображає вплив різнопорядкових та різновеликих економічних важелів на розширене відтворення людського потенціалу як відносно нової економічної категорії. Проаналізовано сучасну модель господарського механізму та співвідношення її складових з метою трансформації й посилення суспільної ефективності.

Автор звертається до ринкових факторів, що впливають на відтворення людського потенціалу: рівень монополізації виробництва товарів із низькою еластичністю попиту, загальний рівень цін, рівень середньої заробітної плати, якість та обсяг пропонованих товарів та обсяг посередників у структурі пропозиції, рівень розвитку ринкової інфраструктури та окремих ринкових секторів, співвідношення втручання держави та саморегулювання ринку. Використовуючи методологію економічної теорії та метод діалектичної логіки, можна визначити загальну сприятливість чи несприятливість застосування певних важелів відтворення людського потенціалу.

До основних причин затримання формування повноцінних ринкових відносин можна віднести відсутність чіткої державної політики щодо формування та розвитку ринкової інфраструктури споживчого ринку, некеровану гуртову торгівлю, спонтанність формування нових організаційних схем споживчого ринку на регіональному рівні, відсутність інфраструктури гуртової та роздрібно-торгівлі, недостатній захист суб'єктів торговельної діяльності від тиску злочинних структур. На сьогодні ринковий механізм не діє повноцінно, що ускладнюється неадекватною економічною владою певної групи розподільних відносин.

Ключові слова: людський потенціал, ринкове середовище, якість життя, монополізація, господарський механізм.

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.01.007

Received 05.02.2020

UDC 339.1:331.522.4

MARKET AND MARKET ENVIRONMENT OF REPRODUCTION OF THE DEMOGRAPHIC HUMAN POTENTIAL ASPECT

Roman Yakovenko

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytsky, Ukraine

Summary. *The paper deals with the regularities of market mechanism factors action on the human reproduction processes. The theoretical and economic model reflecting the influence of multi-ordinal and different-sized economic levers on the extended reproduction of human potential as relatively new economic category is developed. The modern model of economic mechanism and the ratio of its components are analyzed in order to transform and strengthen the social efficiency.*

The objective of the paper is mutual agreement of theoretical-economic ideas acquisitions in order to construct the model and to carry out the sectoral analysis of market environment, the manifestations of which have different effect on certain human life aspects.

The author relates to the market factors influencing the reproduction of human potential: the level of goods production monopolization with low demand elasticity, the general level of prices, the level of average salaries and wages, the quality and volume of offered goods and the volume of intermediate sellers in the proposal structure, the level of market infrastructure and individual market sectors development, the ratio of government intervention and market self-regulation. Using the methodology of economic theory and the method of dialectical logic, the author determines the general favorable or unfavorable application of certain levers for human potential reproduction.

The main reasons for the delayed formation of fully-fledged market relations include the absence of clear government policy concerning formation and development of consumer market infrastructure, the unmanaged wholesale trade, the spontaneity of the formation of new organizational consumer market schemes at the regional level, the lack of wholesale and retail trade infrastructure, insufficient commercial entities protection against criminal structures pressure. At present, the market mechanism is not operating completely, which is complicated by the inadequate economic power of particular group of distributive relations.

Key words: *human potential, market environment, quality of life, monopolization, economic mechanism.*

https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.01.007

Received 05.02.2020

Постановка проблеми. Однією з первинних причин сучасної економічної та демографічної кризи в Україні був різкий перехід від державного планування до капіталізму «Laissez Faire». Лібералізація цін, що відбулася, дозволяє нагромаджувати надприбуток за рахунок підвищення цін в окремих секторах економіки [5, с. 38]. В умовах високого рівня монополізації багатьох секторів економіки, це призводить до «роздування» грошової маси з концентрацією її лише у певного кола осіб, що являє собою незначний прошарок населення. Решта осіб при цьому позбавляються можливостей повноцінного економічного споживання, що негативним чином впливає на існуючі тенденції відтворення людини.

Неефективне здійснення ринкових перетворень зумовлює появу таких негативних явищ, як соціальна нерівність, обмеження доступу населення до освіти, культури, охорони здоров'я, згортання процесу відтворення людського потенціалу, дестабілізація соціально-політичного стану [3, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільший внесок у закладання передумов цього дослідження поклали такі вчені, як А. Маршалл (ринкова рівновага та суб'єктивні фактори її досягнення), П. Самуельсон (поєднання макро- та мікроекономічного аналізу, синтез кейнсіанських та неокласичних важелів впливу на економічний розвиток), А. Пігу (ефекти переливу, вплив певних економічних процесів на непричетних до нього осіб), В. Парето (проекція загального фізичного закону

збереження речовини на економічні процеси, визначення того, що збагачення одних осіб відбувається лише за рахунок інших), Дж. М. Кейнс (необхідність і роль державного регулювання економіки в процесі мінімізації негативних наслідків економічних криз).

В Україні найповніше даний чинник досліджено у працях В. Геєця, Н. Борецької, І. Петрової, Д. Стеченка, Л. Тертичної, О. Ривак, Г. Климка, С. Мочерного, Ю. Палкіна. Недостатньо дослідженими до цього моменту були концептуальні аспекти дії важелів ринкового механізму та державного втручання в економічні процеси на розвиток людського потенціалу та проблема їх ефективного поєднання, визначення адекватних пропорцій у структурі сучасного економічного механізму. Використовуючи методологію економічної теорії та метод діалектичної логіки, можна визначити загальну сприятливість чи несприятливість застосування певних важелів відтворення людського потенціалу.

Метою статті є взаємоузгодження надбань теоретико-економічної думки та секторного аналізу ринкового середовища, прояви якого різним чином впливають на окремі аспекти людського життя.

Виклад основного матеріалу. До ринкових факторів, що впливають на відтворення людського потенціалу, доречно віднести: рівень монополізації виробництва товарів, що мають низьку еластичність попиту; загальний рівень цін; рівень середньої оплати праці; якість та обсяг товарів, що пропонуються, та обсяг посередників у структурі формування пропозиції; рівень розвитку ринкової інфраструктури та окремих ринкових секторів; співвідношення державного втручання та ринкового саморегулювання.

На основі системи розселення відбувається планування розбудови підприємств галузей та комплексів, розміщення проміжних баз для зберігання готової продукції та напівфабрикатів, розроблення систем і мереж транспортування товарів до споживачів. Таким чином кількість населення та його концентрація на окремих територіях здійснює вплив на розвиток виробничої інфраструктури з відповідною можливістю створення екологічних ускладнень. У першому випадку спостерігаємо непрямий позитивний вплив розвитку ринкової інфраструктури на відтворення людського потенціалу, в другому йдеться про можливість безпосереднього негативного впливу на його стан.

В умовах трансформації пріоритетів міжнародної торгівлі, коли головним об'єктом купівлі-продажу на світовому ринку стає інформація, значення розумової діяльності та інтелектуального потенціалу трудових ресурсів суттєво підвищується. Зростає роль конкурентоспроможності людського потенціалу, підвищення якої може відбуватися на основі різних джерел: державних, приватних, групових, особистих. Вона здійснюється через механізм підвищення її кількості, здоров'я, досвіду, знань, навичок та спроможності до психологічної адаптації на різних рівнях. Кількісні та якісні показники відтворення людського потенціалу виступають як показники рівня привабливості для зовнішніх та внутрішніх інвестицій. Тривалість життя кожного окремого робітника, службовця, митця чи науковця є показником не лише обсягу його економічної участі в суспільних процесах, а й процесом накопичення та систематизації набутого досвіду та інформації в процесі своєї професійної діяльності. Тому збільшення тривалості життя створює передумови для майбутнього удосконалення певних видів професій та спеціальностей, розвитку наукових напрямків і досліджень [14, с. 337].

Другим напрямом впливу на людське відтворення є відповідність пріоритетів внутрішнього ринку до вимог, потреб та кон'юнктури зовнішнього ринку. При цьому йдеться про відповідність та збалансованість внутрішньої структури ринку: відповідність пропозиції ринку ресурсів – попиту ринку засобів виробництва, наявності різноманітного попиту на ринку праці.

Економічна та соціальна ролі домогосподарства в системі ринку створюють первинні передумови відтворення людського потенціалу, розвитку економічної активності в усіх секторах колообігу продуктів і доходів. Тому однією з головних передумов позитивного впливу на відтворювальні процеси, в розрізі кількісного збереження обсягу людського потенціалу, є рівень економічної участі домогосподарств у процесах споживання, сплати податків, участі в організаційно-економічних виробничих відносинах тощо.

Відтворювальна функція домогосподарства може обмежуватися монополізацією пропонування на ринку товарів першої необхідності, а також засобів задоволення інформаційних потреб, що сприяють підвищенню рівня конкурентоспроможності робочої сили. Така дія зумовлена високим рівнем цін та проблемною якістю визначених товарів і послуг, що обмежує якісні аспекти відтворення людського потенціалу в структурі домогосподарств.

Важливо усвідомити й те, що складний, багаторівневий і загальний характер монополізації можна подолати лише за допомогою різнопланової системи заходів і послідовної роботи, що базується на спеціальній програмі. Реалізувати її можна лише за активної ролі держави й муніципальних структур. Перемога над монополізмом дозволить позбавити споживного ґрунту мафіозні структури і спекуляцію [7, с. 37].

В сучасних умовах функціонування української економіки набагато негативнішим явищем у системі суспільного відтворення є олігополія, яка на відміну від монополії не є яскраво вираженою й дуже часто функціонує у «симбіозі» з органами виконавчої влади на регіональному рівні. Водночас монополія є явищем, яке, порівняно із картельним зговором, складно приховати, та яке дуже швидко стає об'єктом уваги місцевих громад.

Особливо важливим є недопущення монополізації виробництва та постачання, в тому числі й у структурі державних закупівель, товарів, що мають нееластичний попит чи стратегічне значення й впливають на формування цін решти товарів. У першу чергу, це стосується інсуліну, ліків, енергоносіїв, продуктів харчування. Особливої уваги заслуговує місцеве регулювання рівня цін комунальних послуг, оцінювання рівня їх якості. В цьому аспекті можемо розглядати органи державної виконавчої та місцевої влади в якості потенційних суб'єктів негативного впливу на відтворення людського потенціалу.

Однак конкуренцію не слід сприймати в якості виключно позитивного впливу на оптимізацію ринкових процесів. Можливі варіанти свідомого та підконтрольного негативного впливу на функціонування ринку. Такими суб'єктами можуть виступати підприємства-конкуренти шляхом застосування методів нечесної конкуренції, саботажу, переманювання висококваліфікованого персоналу. Все це сприятиме зменшенню рівня конкурентноздатності окремих підприємств. Негативний вплив можуть здійснювати закордонні макросуб'єкти у випадку ведення економічної війни, здебільшого протекціоністські заходи та методи необґрунтованої цінової дискримінації для різних партнерів. Не слід також забувати, що кінцевою метою конкуренції є знищення своїх суперників, тобто прагнення до монополізації. Особливого значення у цьому напрямі набуває державне та міждержавне адміністративно-правове регулювання конкурентних відносин.

Наступним ринковим чинником є загальний рівень цін у співвідношенні з рівнем оплати праці. В процесі регулювання цін чинниками ринкового впливу є вже згадуваний рівень розвитку конкуренції, темпи зростання собівартості виробників та ступінь наповнення ринку потрібними товарами, кількість посередників, рівень розвитку ринкової інфраструктури.

При цьому не можна забувати, що рівень оплати праці не лише сприяє відтворенню людського потенціалу, а й є елементом витрат виробництва, тобто безпосередньо впливає на ціну ринкової пропозиції товару. Саме тому необґрунтоване підвищення заробітної плати в структурі ринкових чинників буде сприяти погіршенню тенденцій відтворення людського потенціалу, в тому числі й через розбалансування дії ринкового механізму. Діяльність професійних спілок та їх представництво в законотворчих органах має носити економічно обґрунтований характер. Специфічним ринковим чинником у цьому аспекті стає рівень економічної освіти населення, який, крім впливу на процеси демократизації в системі законотворчості, буде сприяти підвищенню якості та конкурентоспроможності людського потенціалу.

Кількість посередників у структурі формування пропозиції здійснює вплив на формування ціни пропонування, а в умовах обмеженої кількості суб'єктів пропонування – обмежують рівень конкуренції та економічного вибору споживачів. Негативним моментом тут є зсув кривої пропозиції вправо та вгору, не маючи для цього адекватних підстав, що можуть бути викликані збільшенням витрат виробництва або досягненням межі виробничих можливостей.

Обсяг продавців товару на ринку впливає на ціну, реалізуючи таким чином вплив на рівень доходів споживачів і спроможність до відтворення через задоволення потреб.

Кількість споживачів на ринку є складним чинником, що спроможний здійснювати вплив на ступінь особистого відтворення. Надмірне зростання чисельності населення за умов відповідного рівня його платоспроможності буде сприяти зростанню ринкової ціни, що зменшить рівень доходів. Однак зростання кількості споживачів, а відповідно й розміру місткості ринку певної території, сприятиме залученню внутрішніх та зовнішніх інвестицій (у тому числі й іноземних), що сприятиме зростанню виробництва, зайнятості та економічної активності в нематеріальному секторі (послуги, фінанси, транспорт тощо). А це, у разі повноцінної дії ринкового механізму, призведе до стабілізації в ринковому середовищі.

Поступове збільшення чисельності носіїв відповідного рівня робочої сили буде сприяти досягненню певною групою підприємств свого оптимального розміру, за рахунок дії позитивного ефекту масштабу виробництва. Внаслідок цього підприємства будуть підвищувати рівень власної конкурентоспроможності, що дозволить їм зменшувати ціни реалізації товарів.

Збільшення відсотка населення, що володітиме економічним фактором «підприємницьких здібностей», сприятиме зростанню ВВП, зокрема за рахунок збільшення чистого експорту. Також збільшення вже зазначеного показника сприятиме пришвидшенню більшості економічних процесів, зокрема суспільного відтворення та швидкості обігу грошової одиниці.

Такий ринковий чинник, як рівень розвитку ринкової інфраструктури та окремих ринкових секторів, сприятиме економічній самореалізації окремих носіїв людського потенціалу, підвищить рівень їх платоспроможності, сприятиме спрощенню виконання своїх економічних функцій підприємств, домогосподарств та інших суб'єктів економічної діяльності.

Розвиток ринку цінних паперів сприяє перерозподілу власності через ринковий механізм, розширенню можливостей отримання доходів домогосподарствами, підвищенню ефективності заощадження та нагромадження активів для їх подальшого споживання. Він є одним зі стратегічних напрямів підвищення суспільного добробуту через механізм перерозподілу національного багатства, й може здійснюватися за допомогою фінансових інструментів, які є трансформованою формою грошей, з певним рівнем ліквідності. Зокрема йдеться про акції як інструмент корпоратизації неприродних прихованих монополій. У разі застосування цього важеля впливу одночасно досягається

кілька позитивних ефектів: вже згаданий перерозподіл власності з метою підвищення рівня мастності населення, формування середнього класу й створення громадського контролю за механізмом формування ціни та його економічним обґрунтуванням, а також за якістю результатів виробництва. В обох випадках відбувається вплив на рівень заможності мешканців країни/регіону як чинника впливу на демографічні процеси, а в другому випадку йдеться ще й про запобігання смертності чи про погіршення рівня здоров'я, що можуть бути пов'язані зі споживанням продукції недостатнього рівня якості.

Розвиток грошово-кредитного механізму та його використання в якості пом'якшення економічних криз впливає й на демографічні процеси в розрізі створення сприятливих умов для функціонування економічної системи на рівні країни чи регіону, підвищення рівня добробуту населення, соціального розвитку окремих складових суспільних відносин.

Ризик, який би був непомірно великим для однієї людини, розподіляється серед багатьох інших, кожен з яких отримує суттєво меншу міру ризику. Основною формою розподілу ризику є страхування, яке також є своєрідною азартною грою [5, с. 193]. Окрім того, що страхування обов'язково завдає страхувальникові певні втрати – це страховий внесок або втрати в зв'язку з настанням страхового випадку, – загальний обсяг збитків може перетворитися на прибуток. Страхування привносить певне психологічне заспокоєння страхувальнику, що може сприяти уникненню захворювань на психічному ґрунті або ж знизити рівень уваги людини до наявних небезпек, і, таким чином сприяти настанню страхового випадку або інших негараздів.

Розглядаючи дію страхування відповідно до визначеної проблематики, його можна класифікувати за способом впливу – прямого та опосередкованого. В першому випадку йдеться про обмеження смертності, захворюваності, каліцтва, травматизму, а також про економічне пом'якшення їх наслідків у разі настання страхових випадків. При цьому страхові компанії або інші активні суб'єкти страхування виступають ще й в якості фізичних осіб, які зацікавлені в унеможливленні настання демографічних ускладнень через зобов'язання матеріального відшкодування, та, в стратегічному вимірі, в майбутньому зменшенні клієнтської бази. Об'єктами страхових угод при цьому стають вже зазначені явища та події, механізм впливу на демографічні події в цьому випадку має прямий характер.

Опосередкована дія страхування здійснюється через перерозподіл кредитного ресурсу економіки, стимулювання економічної активності страхових установ та інституцій, що з ними співпрацюють, і спрямована на підвищення рівня народжуваності, тривалості та якості життя. Йдеться про страхування майна, втрата якого може негативно вплинути на рівень добробуту й стати негативним стимулом щодо подальшої демографічної поведінки економічних суб'єктів. Особлива роль у цьому напрямку відводиться соціальному страхуванню як амортизатору значних втрат у випадку кризових ситуацій та медичному страхуванню як одному з її напрямків чи складових.

Широкий розвиток медичного страхування в країнах світу зумовлений наявністю великої кількості його позитивних якостей: воно органічно доповнює державну систему охорони здоров'я; забезпечує вільний доступ і високу якість медичної допомоги; є найприбутковішим способом вкладання капіталу [2, с. 21]. Медичне страхування може стати основою для розвитку страхових концернів, базою яких може бути страхова компанія, а решта її елементів (банки, інвестиційні компанії, діагностичні та профілактичні центри, медичні установи й організації, центри соціальної реабілітації тощо) будуть сприяти уникненню страхових випадків, стимулюючи таким чином зростання зайнятості, підвищення рівня соціального обслуговування населення,

здійснюючи таким чином як прямий, так і опосередкований вплив на відтворення людського потенціалу.

Доволі ефективним може бути розроблення державних індикативних планів діяльності страхових компаній з метою досягнення чітко визначених соціально-демографічних пріоритетів розвитку країни, зокрема в розрізі страхування життя, звичайно за умов наявності таких пріоритетів.

В умовах загальної тенденції «переростання товарно-грошового господарства в товарно-кредитне» [13, с. 451] зростає роль кредитних ресурсів та кредитної системи, складовою якої є страховий сектор, до якого крім страхових фондів і компаній належать пенсійні фонди. Кредитні відносини теж сприяють позитивному розвитку демографічних подій, наприклад у галузі повнішого задоволення потреб, зокрема стосовно споживання вартісних товарів чи послуг (придбання коштовного спортивного інвентарю, здійснення дорогої операції чи тривалого курсу лікування тощо). Принциповим у даному напрямку є спроможність управління портфелем страхових внесків, що залежить від рівня професійної підготовки персоналу, його досвіду та морально-етичних установок економічної мотивації.

Нещодавні дослідження показали, що збільшення частки міжнародних грошових переказів у ВВП країни в середньому на 10% призводить до зменшення кількості людей, що живуть за межею бідності на 1,6% [1]. При цьому йдеться про інтернаціоналізацію системи валютного регулювання як обов'язкового елемента кредитної системи світу, що формується.

Пенсійні фонди виконують активну демографічну функцію у випадку відповідного державного контролю за їх діяльністю, інтенсивність якого не може підвищуватися з метою обмеження діяльності недержавних пенсійних фондів як інструменту ліквідації конкурентів для державного пенсійного фонду.

Внески до страхового сектора, як правило, є тривалішими, ніж до інших складових кредитної системи, що надає можливість реалізовувати довготермінові інвестиційні проекти, здійснювати інноваційні розроблення та сприяти оновленню структури національної економіки, що справляє вже зазначений опосередкований вплив на процеси відтворення людини. Серед завдань держави обов'язковим є забезпечення та сприяння розвитку страхового сектора як чинника позитивного впливу на відтворення людського потенціалу та відповідні тенденції на рівні національного господарювання.

Народжуваність є одним із факторів, що сприяють зростанню чисельності населення (у випадку, якщо вона перевищує смертність), та омолодження середнього віку населення. Друга складова є одним із джерел підвищення рівня гнучкості національної економічної системи, спроможності до адаптації у випадку прояву суттєвих змін у зовнішньому середовищі. Підвищення рівня народжуваності є гарантією формування засад демографічної безпеки країни, що зараз сприймається як елемент економічної безпеки держави, головні тези якої виклав Г. Пастернак-Таранушенко [10]. Інші форми реалізації засад економічної безпеки є створення умов для зниження залежності національної економіки від зовнішніх джерел, уникнення саботажу та запобігання економічним диверсіям, що може призвести до фізичних втрат людського потенціалу, зниження спроможності задоволення потреб.

Рівень доходів населення є однією з базових категорій, що визначають тривалість життя й причини його смертності. Перерозподіл наявного та прихованого грошового ресурсу як внаслідок дії ринкового механізму, так і державного втручання в економічні процеси можна розглядати як засіб непрямого та, доволі часто, несвідомого впливу на відтворення людського потенціалу.

Однією з форм оренди, як специфічної форми кредитних відносин, спроможної здійснювати вплив на розвиток людини є лізинг. Ефективним важелем може бути

створення довготермінової програми лізингу очисних споруд із відповідним правовим та інституціональним забезпеченням, з метою поліпшення екологічного стану. Також лізинг у поєднанні з іншими кредитними важелями може бути застосований в організації виробничих відносин.

Мікрокредитування, що використовується як стратегія економічного розвитку (до нього належать позики на суму менш як 25 000 доларів США), спрямоване на фінансування й надання допомоги малому бізнесу на базі програм мікрокредиту (з використанням програм кредитних спілок) і дасть альтернативне потужне джерело коштів для розвитку цілого сектора, який утворює демократичні перетворення й економічне відродження країни [9, с. 81]. Банки мусять мати можливість отримувати доходи від своїх операцій, або ж право на прибутки та збитки. Вони повинні самі оцінювати свої ризики, насамперед кредитні [8, с. 167]. Йдеться, про фінансову незалежність банків, що є запорукою їх економічної свободи.

Важливу роль у системі грошового обігу відіграють різноманітні фінансові інститути. Це розвиток небанківського фінансово-кредитного сектора як джерело залучення додаткових коштів на споживчі потреби населення в спеціалізованих секторах.

В умовах трансформації економічної системи доволі важливу роль відіграє співвідношення рівня державного втручання в економічні процеси та ринкового саморегулювання, що має визначатися специфічними рисами розвитку соціально-економічних відносин конкретної країни. Як відомо, в умовах економічної кризи активніше застосовуються методи державного втручання, а за тенденції стабілізації та розвитку – подальша лібералізація. Це можемо спостерігати і в процесі еволюції економічної думки. Поява кейнсіанської теорії була зумовлена великою депресією, а розвиток неокласичних напрямів мав місце після її приборкання.

При аналізі цього співвідношення використовують такий макроекономічний показник, як індекс економічної свободи, який містить 10 факторів, кожен з яких має складну структуру. Проаналізуємо його окремі складові відповідно до проблеми аналізу відтворення людського потенціалу.

1. *Торговельна політика*, яка характеризується середнім рівнем тарифів, наявністю нетарифних бар'єрів, корупцією митних служб. Як відомо, відкриття кордонів сприяє напливу закордонних товарів, що може сприяти зниженню цін на споживчі товари та ускладнювати стан національного виробництва.

Роль державного регулювання у подоланні корупції на митниці є обов'язковою та безперечно сприятливою незалежно від різних ситуацій у міжнародних відносинах. Розглянемо конкретні приклади ролі державного втручання щодо визначення рівня тарифів та наявності нетарифних бар'єрів у процесі впливу на визначені процеси залежно від ринкової ситуації.

Стратегічні аспекти державного впливу на поліпшення стану людського потенціалу повинні містити аналіз і прогноз забезпечення внутрішнього ринку споживчими та інвестиційними товарами, а також робочою силою відповідної кваліфікації. Розроблення довготермінових державних програм промислового, науково-технічного, екологічного та регіонального розвитку, повинно узгоджуватися зі стратегічними й тактичними напрямками зовнішньоекономічної політики, зокрема в галузі митно-тарифного регулювання [15, с. 13]. Регулювання зовнішньоекономічних відносин сучасної України повинно вирішувати стратегічні завдання євроінтеграційної політики, та, що сьогодні особливо актуально, вирішувати енергетично-диверсифікаційні проблеми. Ці два напрямки є стратегічно важливими в розрізі забезпечення демографічної безпеки країни. Зовнішнє середовище дедалі більше впливає на внутрішні умови розвитку країн. Це проявляється в тому, що темпи зростання

взаємозалежності національних господарств набагато випереджають внутрішньоекономічне зростання кожної окремої країни [11, с. 20]. Водночас демографічні тенденції різних країн, у тому числі й країн-сусідів, можуть мати суттєві відмінності, зокрема в причинах їх виникнення.

У випадку зростання експорту товарів, якими неспроможна забезпечити внутрішній ринок національна економіка, доречним є зниження мита та ліквідація нетарифних обмежень щодо ввезення потрібної продукції. По-перше, це сприятиме зниженню ціни на такі товари (у випадку повноцінної дії ринкового механізму), по-друге, певні об'єкти міжнародної торгівлі безпосередньо впливають на рівень життя населення (медичне обладнання, ліки зокрема інсулін, тощо).

У випадку зростання експорту товарів, що створюють конкуренцію вітчизняному товаровиробникові, спостерігається протиріччя між класичними підходами до визначення зовнішньої економічної політики: «протекціонізм чи вільна торгівля?». При розв'язанні такої дилеми слід прорахувати демографічні наслідки від застосування кожного з можливих напрямків економічної зовнішньої політики. При визначенні пріоритетів у цьому напрямі необхідно враховувати: тип товару (зокрема попит на нього є еластичним чи нееластичним, це товар першої необхідності чи засіб розкоші), кількість зайнятих у галузі, соціальний ефект від вживання заходів зовнішньої політики тощо. Наприклад, можна дозволяти вільний експорт інсуліну в обсязі, який не створюватиме загрози національному виробництву.

У разі зростання імпорту товарів галузей, що задовольняють потреби внутрішнього споживання, доречним є спрощення механізму митного оформлення та сплати відповідних податків.

Зростання імпорту товарів, в яких існує потреба внутрішнього споживання, є явищем, що негативно впливає на демографічні процеси. У випадку укладання картельної угоди, фірми-імпортери можуть отримувати надприбутки всередині країни внаслідок обмеження обсягу продукції, призначеної для внутрішнього споживання, і додатковий зиск за рахунок реалізації товарів за кордоном.

Ситуація зі зростанням обсягу транзитних перевезень. У випадку безпеки транспортованих товарів для населення та національної свідомості країни таке явище є безумовно позитивним. При здійсненні митної політики не слід поспішати встановлювати дуже високе транзитне мито, щоб не знищити потенційних бюджетних партнерів. У цьому випадку, позитивний ефект відтворення людського потенціалу отримується за умови двох вже зазначених чинників, а також за рахунок запобігання контрабанди, прискіпливого митного контролю та «паралельної» нелегальної міграції.

Здійснюючи експортно-імпорتنі операції, суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, крім митного контролю, повинен вирішити проблеми, пов'язані з застосуванням спеціальних видів контролю на кордоні, – ветеринарного, карантинного, екологічного, радіологічного, санітарно-епідеміологічного та гомологічного [6, с. 351]. (Останнє – це експертне оцінювання якісних та вартісних показників природних і штучних дорогоцінних каменів органічного утворення, напівдорогоцінних та декоративних каменів). Удосконалення та подальша деталізація видів контролю за експортно-імпортними операціями є однією з передумов забезпечення й дотримання демографічної безпеки країни, зокрема в галузі обмеження ризиків необґрунтованої смертності.

В цьому секторі абсолютну домінуючу роль має посідати державне регулювання, яке аналізуватиме при цьому стан на внутрішньому ринку.

Політика оподаткування, яка теж є абсолютною прерогативою держави, в процесі якої, з одного боку, формуються доходи бюджету, які є джерелом реалізації соціальних програм, а з іншого, – їх розмір зменшує можливості задоволення населенням частки

своїх потреб, що визначається розміром сплачуваних податків. При цьому податки мають бути прогресивними для найвищих доходів.

2. *Втручання уряду в економіку* включає відсоток відрахувань від ВВП на утримання уряду, частку власності уряду в бізнесі та індустрії, економічний результат діяльності уряду. Ці позиції визначає сам уряд, хоча перший показник має залежати від третього та бути підконтрольним місцевим громадам. Рівень життя й ступінь особистого відтворення залежить й від нього.

3. *Потоки капіталів та іноземних інвестицій*. Міграції населення в багатьох випадках є наслідком міграції грошей. Навіть м'ягнікові та сезонні міграції населення знаходяться в певній залежності від сталої міграції виробничого та позичкового капіталу. Акумуляція певної кількості вільних грошових засобів у межах певної території викликає механічний приріст населення до зазначених місцевостей. Стимулювання розвитку діяльності фінансово-кредитних установ у регіональному секторі – важіль сприяння позитивізації тенденцій відтворення людського потенціалу, або, принаймні спосіб управління системою розселення населення.

4. *Банківська справа*. Включає у себе свободу в наданні усіх видів фінансових послуг, вплив уряду на розміщення кредитів. Роль страхування дедалі більше засвоюється банками, що підвищує конкуренцію у страховому секторі. Крім цього, підвищується конкуренція між державним та недержавним страхуванням, що також має сприяти зниженню цін на послуги страхування, розширенню його асортименту та підвищенню якості сервісу.

Повноцінний розвиток страхової справи має здійснюватися не лише за умов відповідного правового та інституціонального забезпечення, а й через механізм активної інформаційної політики. Всі ці функції покладаються на державні органи влади.

Основними проблемами страхового ринку України на сьогодні є його низька капіталізація, велика кількість малих компаній, не здатних повною мірою нести відповідальність по всіх страхових ризиках, відсутність ефективної інфраструктури ринку, висока питома вага перестраховання. Українські страховики поки не готові до вільної конкуренції зі своїми іноземними колегами, а це значить, що держава повинна забезпечити їм певну підтримку. Такий рівень державної допомоги має складатись із інформаційної підтримки діяльності нових та вже існуючих установ страхового сектора, спрощення процедури ліцензування страхових компаній, залучення страховиків та страхувальників до розроблення програм регіонального розвитку, а також державних програм національного значення тощо.

Важливе значення мають управління рівнем відсоткової ставки на споживчий та інвестиційний кредити, як важелі розширення рівня доходів. Кредитні ресурси при цьому можуть бути використані в якості соціальних інвестицій з метою формування демографічного капіталу та його подальшого перетворення на людський капітал. За умов такого підходу, зростання демографічного капіталу може відбуватися швидшими темпами за зростання матеріального капіталу як чинника переходу до постіндустріальних виробничих відносин.

В умовах розвитку виробництва велике значення відіграє ефективність та розвиток підприємництва не лише як засобу задоволення потреб населення, а й у розрізі задоволення потреб підприємців як прошарку середнього класу, які беруть безпосередню участь у відтворенні людського потенціалу. Найуспішнішим механізмом у задоволенні потреб підприємців виявляється мікрокредитування. При цьому відкривається можливість започаткування підприємцем власної справи без заставного капіталу на інших прийнятних для кредитора й кредитотримувача умовах, таких, як взаємні групові гарантії [4, с. 19].

Принциповим моментом при формуванні державної кредитної політики є встановлення цін на житло при молодіжному кредитуванні без визначення його «капіталізованої вартості», як передумова забезпечення молодих сімей житлом та непрямий спосіб стимулювання народжуваності.

5. *Контроль за цінами та рівнем заробітної плати* здійснюється як ринком, так і державою. Держава встановлює загальноновизначені правила гри й після певної дії ринкового механізму коригує його результати.

Державні функції полягають у:

а. сприянні збільшенню кількості виробників однотипної продукції з метою наближення до моделі досконалої конкуренції, яка сприяє підвищенню якості продукції та зниженню її ціни, збільшує податкові надходження й створює нові робочі місця. Провідна роль у цьому напрямі належить державній політиці сприяння розвитку малого та середнього бізнесу, спрощенні механізму реєстрації нових підприємств та регулюванні кредитної політики комерційних банків, яка буде спрямовуватися на сприятливіші умови отримання кредитів суб'єктами підприємницької діяльності. В процесі регулювання цін доречно використовувати заходи стимулювання розвитку конкуренції, скорочення собівартості виробників та наповнення ринку потрібними товарами через механізм активізації дії державних резервів, обмеження кількості посередників, сприяння розвитку ринкової інфраструктури;

б. стимулюванні підвищення доходів населення, тобто формуванні на ринку активного попиту шляхом обґрунтованого й свідомого підвищення пенсій та зарплат, підвищення загального рівня зайнятості населення. Розмір сукупного рівня доходів населення, що є головним чинником уникнення смертності внаслідок відсутності економічних ресурсів, може здійснювати позитивний вплив на відтворення людського потенціалу лише у випадку його співставлення з наявним рівнем цін, а також темпів інфляції та зростання доходів у довготерміновому періоді.

6. *Права власності*. Домінуюча роль держави у цьому напрямі – забезпечення прав інтелектуальної власності як захист робітників інтелектуальної сфери. Захист рівня їх доходів призведе до посилення самовідтворення людського потенціалу у його вищій формі – людському капіталі.

7. *Державне регулювання економіки*, що включає регулювання праці (встановлення тривалості робочого тижня, оплачувана відпустка, відпустка у зв'язку з доглядом за дитиною та ін.), захист довкілля, захист споживача, регулювання стану здоров'я працівників. Здійснюється переважно державою, та є ефективним у випадку контролю й моніторингу зазначених процесів.

8. *Чорний ринок* включає поставку сільськогосподарських продуктів, промислових виробів та робочої сили, надання послуг. Усі ці елементи спроможні негативним чином впливати на рівень здоров'я населення та тенденції відтворення людського потенціалу. Крім цього, зростання кількості мігрантів на тлі відносно сталої чисельності населення може сприяти погіршенню рівня життя місцевого населення. Першочерговою причиною такого явища є те, що зростання кількості мігрантів (як правило, це працездатні особи працездатного віку) підвищує конкуренцію з боку пропозиції робочої сили, знижуючи таким чином середній рівень заробітної плати на ринку праці. По-друге, серед як нелегальних, так і легальних мігрантів можуть бути представлені особи з кримінальним минулим, антисоціальні елементи, особи з девіантною поведінкою, хворі або інфіковані громадяни інших країн. Якщо у першому випадку можемо спостерігати непрямі передумови до погіршення стану людського потенціалу, зокрема через соціально-економічний механізм, то у другому – прямі передумови до зростання смертності внаслідок зростання рівня злочинності й тіньового сектора економіки в сукупності з підвищенням рівня санітарно-епідеміологічної

небезпеки. Ринковий механізм не спроможний подолати цю проблему й вимагає активізації органів державної влади й контролю у цьому напрямі, потребує участі громадськості.

Крім цього, актуальними заходами для реалізації ефективної дії ринку в напрямі відтворення людського потенціалу є зменшення кількості трейдерів-посередників на внутрішньому ринку, які ускладнюють процес отримання адекватних прибутків товаровиробниками та штучно знижують реальні доходи населення, перешкоджаючи таким чином дії ринкового механізму.

Додатковим чинником державного втручання мають бути заходи державного інвестування в інноваційний розвиток, наслідком чого має бути розширене відтворення людського потенціалу у вигляді:

- створення та впровадження екологічних, енерго- і ресурсощадних технологій у масовому виробництві;
- розроблення нових біотехнологій, особливо для сільського господарства, переробних галузей та харчової промисловості, виробництва ліків;
- створення наукових основ охорони здоров'я населення, профілактики захворювань, захисту генофонду України та лікування хворих.

Обсяг заощаджень, тобто та частина доходу домогосподарств, що не споживається, є індикатором задоволення потреб – чим більшою є частка заощаджень у структурі доходу – тим ліпші створені умови для споживчого та чисельного зростання домогосподарств. За умов упровадження важелів впливу на відтворення людського потенціалу на макро- та мікрорівнях, доречним є аналіз граничної схильності до заощадження після запровадження кожного заходу.

Перетворення заощаджень домогосподарств на активний фінансовий капітал – спосіб підвищення доходів домогосподарств, швидкості обігу грошей та рівня активності господарської діяльності [16, с. 227]. Такий напрямок впливу здійснюється через підвищення відсоткової ставки на внески населення, мінімізацію банківської маржі та механізм інвестицій в людський капітал, зокрема у напрямку підвищення економічної грамотності населення. Те саме стосується і вкладання грошей у сумнівні операції, зокрема у фінансові піраміди та різноманітні «трастові» компанії.

Дохід особистості, який визначає структуру споживання, від якої залежить здатність до відтворення, можна визначити через показник чистого економічного добробуту, розроблений В. Нордхаузом та Дж. Тобіном. У класичному вигляді він визначається як ВВП за мінусом негативних економічних ефектів у грошовому виразі, результатів тіньової економіки підприємств, що виробляють антиблага, негативних наслідків свавілля монополій та урбанізації з додаванням до них результатів позаринкової діяльності підприємств, результатів тіньової діяльності підприємств, що виробляють блага, грошового виразу збільшення вільного часу та якості відпочинку.

Висновки. До основних причин уповільненого становлення повноцінних ринкових відносин внаслідок співвідношення державного втручання та ринкового саморегулювання в Україні слід віднести:

- відсутність чіткої державної політики щодо формування й розвитку ринкової інфраструктури споживчого ринку, самоусунення державних органів від розроблення стратегії й регулювання торгівлі та участі у створенні реальних економічних противаг несприятливим тенденціям у сфері ринкової взаємодії;
- роздрібненість і некерованість гуртовою ланкою торгівлі, всім ходом процесу товаропросування; некоординованість дій державних органів влади з регулювання ринкових процесів;
- стихійність формування нових організаційних схем споживчого ринку на регіональному рівні;

- відсутність інфраструктури гуртової та роздрібної торгівлі й невизначеність статусу їх базових типів;
- недостатню захищеність суб'єктів торгової діяльності від тиску кримінальних структур.

На сьогодні ринковий механізм не діє повноцінно, що ускладнюється неадекватною економічною владою певної групи розподільних відносин. Така ситуація вимагає посиленого державного втручання, зокрема щодо створення однакових «правил гри» для всіх учасників ринкових відносин із метою ефективнішого впливу ринку на відтворення людського потенціалу.

Conclusions. The main reasons for the slow full-fledged market relations formation caused by the correlation between government intervention and market self-regulation in Ukraine include:

- lack of clear government policy on the formation and development of market consumer market infrastructure, self-elimination of government bodies from strategy development and trade regulation and participation in creating real economic contradictions to unfavorable trends in market interaction;
- division and unmanageability of the wholesale trade section, the entire process of commodity marketing; non-coordination of the government authorities actions concerning market processes regulation;
- spontaneity of the formation of new organizational consumer market schemes at the regional level;
- lack of wholesale and retail trade infrastructure and uncertainty of their basic types status;
- insufficient commercial entities protection against criminal structures pressure.

So, it is evident that today the market mechanism is not operating completely, which is complicated by the inadequate economic power of a certain group of distributive relations. Such situation requires increased government intervention, particularly in order to create the same «game rules» for all participants in market relations for more effective market influence on the human potential reproduction.

Список використаної літератури

1. Adams Richard H. Jr., John Page. International migration, remittances and poverty in developing countries. World Bank. 2004. No. 15. URL: <http://econ.worldbank.org/>.
2. Архіпова Н. Проблеми впровадження медичного страхування в Україні. Теорії мікро-макроекономіки. 2006. Вип. 25. С. 20–24.
3. Борецька Н. П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія. Донецьк: Янтра, 2001. 352 с.
4. Ващук Т. Р. Сприяння розвитку українського малого та середнього бізнесу міжнародними фінансовими інституціями. Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. праць у двох частинах. К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжнародних відносин. 2004. Вип. 46. Ч. II. С. 16–21.
5. Геєць В. Економіка України: моделі реформування, зміна структури та прогнози розвитку. К.: Ін-т державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України. 1993. 120 с.
6. Гребельник О. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності: підруч. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 696 с.
7. Дзюбик С., Ривак О. Механізм регулювання ринкової економіки. К.: Ін-т держ. управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1993. 66 с.
8. Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд зсередини / за ред. Л. Гоффмана і А. Зіденберга. К.: Фенікс, 1997. 288 с.
9. Кожевина Н. Д. Микрочредитование підприємств малого бізнесу. Малий бізнес України. Підприємці здатні відродити країну. К.: Асоціація сприяння розвитку підприємництва в Україні «Сднання», 1997. С. 80–82.
10. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. К.: Ін-т державного управління і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 140 с.

11. Поручник А. М. Національні інтереси України в контексті євроінтеграційного вибору. Моделі та стратегії євроінтеграції України: економічний і правовий аспекти: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 травня 2006 р.). К.: УАЗТ, 2006. С. 19–21.
12. Самуельсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика: уч. пос. / пер. с англ. Москва: Вильямс, 2000. 688 с.
13. Чухно А. А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та їх значення для України. К.: Логос, 2003. 631 с.
14. Яковенко Р. В. Демографічні об'єкти соціально-економічного впливу та їх економічна роль. Наук. праці Кіровоградського нац. техн. ун-ту. Економічні науки. Кіровоград: КНТУ. 2005. Вип. 8. С. 334–340.
15. Яковенко Р. В. Митно-тарифне регулювання, як фактор впливу на демографічні процеси. Вісник Академії митної служби України. 2006. № 3. С. 10–14.
16. Яковенко Р. В. Ринкові чинники відтворення людського потенціалу. Розвиток економічної думки: зб. наук. праць. Кіровоград: Поліграф-сервіс, 2009. Вип. 2. С. 216–231.

References

1. Adams Richard H. Jr., John Page. International migration, remittances and poverty in developing countries. World Bank. 2004. No. 15. URL: <http://econ.worldbank.org/> (accessed 4 Aug 2013). [In English].
2. Arkhipova N. Problemy vprovadzhennia medychnoho strakhuvannia v Ukraini. Problems of implementation of health insurance in Ukraine. Teorii mikro-makroekonomiky. 2006. No. 25. P. 20–24 [In Ukrainian].
3. Borets'ka N. P. Sotsial'nyj zakhyst naselennia na suchasnomu etapi: stan i problem. Social protection of the population at the present stage: state and problems. Donets'k: Yantra, 2001. 352 p. [In Ukrainian].
4. Vaschuk T. R. Spryiannia rozvytku ukrains'koho maloho ta seredn'oho biznesu mizhnarodnymy finansovymy instytutstii amy. Promoting the development of Ukrainian small and medium-sized businesses by international financial institutions. Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. 2004. Vol. 46. Part 2. P. 16–21. [In Ukrainian].
5. Heiets' V. Ekonomika Ukrainy: modeli reformuvannia, zmina struktury ta prohnozy rozvytku. Ukrainian Economy: Models of Reform, Structure and Development Forecast. Kyiv: In-t derzhavnoho upravlinnia i samovriaduvannia pry Kabineti Ministriv Ukrainy, 1993. 120 p. [In Ukrainian].
6. Hrebel'nyk O. P. Mytne rehuliuвання zovnishn'oekonomichnoi diial'nosti. Customs regulation of foreign economic activity. Kyiv: Tsentri navchal'noi literatury, 2005. 696 p. [In Ukrainian].
7. Dziubyk S. and Ryvak O. Mekhanizm rehuliuвання rynkovoї ekonomiky. Mechanism of regulation of a market economy. Kyiv: In-t derzhavnoho upravlinnia i samovriaduvannia pry Kabineti Ministriv Ukrainy, 1993. 66 p. [In Ukrainian].
8. Hoffman L. and Zidenberh A. Zrushennia do rynkovoї ekonomiky. Reformy v Ukraini: pohliad zseredyny. Shift to a market economy. Reforms in Ukraine: A look from the inside. Kyiv: Feniks, 1997. 288 p. [In Ukrainian].
9. Kozhevina N. D. Mikroreditovanie predpriyatij malogo biznesa. Microcrediting to small businesses. Small business of Ukraine. Entrepreneurs are able to revive the country. Kyiv: Asotsiatsiia spryiannia rozvytku pidpriemnytstva v Ukraini "Yednannia", 1997. P. 80–82. [In Ukrainian].
10. Pasternak-Taranushenko H. Ekonomichna bezpeka derzhavy. Economic security of the state. Kyiv: In-t derzhavnoho upravlinnia i samovriaduvannia pry Kabineti Ministriv Ukrainy, 1993. 140 p. [In Ukrainian].
11. Poruchnyk A. M. Natsional'ni interesy Ukrainy v konteksti ievrointehratsijnoho vyboru. National interests of Ukraine in the context of the European integration option. Proceedings from Models and strategies of Eurointegration of Ukraine: economic and legal aspects: materialy IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30 travnia 2006 r.). Kyiv: UAZT, 2006. P. 19–21. [In Ukrainian].
12. Samujel'son Pol Je. and Nordhaus Vil'jam D. Jekonomika. Moscow: Vil'jams, 2000. 688 p. [In Russian].
13. Chukhno A. A. Postindustrial'na ekonomika: teoriia, praktyka ta ikh znachennia dla Ukrainy. Post-industrial economy: theory, practice and their significance for Ukraine. Kyiv: Logos, 2010. 631 p. [In Ukrainian].
14. Yakovenko R. V. Demohrafichni ob'iekty sotsial'no-ekonomichnoho vplyvu ta ikh ekonomichna rol'. Demographic objects of socio-economic impact and their economic role. Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnjh universytetu. Ekonomichni nauky. No. 8. P. 334–340. [In Ukrainian].
15. Yakovenko R. V. Mytno-taryfne rehuliuвання, iak faktor vplyvu na demohrafichni protsesy. Customs and tariff regulation as a factor of influence on demographic processes. Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. 2006. No. 3. P. 10–14. [In Ukrainian].
16. Yakovenko R. V. Rynkovi chynnyky vidtvorennia liuds'koho potentsialu. Market factors of human potential reproduction. Rozvytok ekonomichnoi dumky. 2009. Vol. 2. P. 216–231. [In Ukrainian].